

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hofmann τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — *Κ. Τριανταφυλλόπουλος* τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — *Μιχ. Τσαμαδός*. — *Χ. Τζωρτζόπουλος* ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — Franz Boehm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας. — *Παν. Κανελλόπουλος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — *Κωνσταντῖνος Τσαῦτσος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — *Ιωάν Θεοδωρακόπουλος* ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ»

1930

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΙΜΗ ΕΚΑΣΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ ΔΡΧ. 45.—

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ ΔΡΧ. 160.—

ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΣΥΝΔΡΟΜΩΝ ΚΛ. ΠΡΟΣ ΤΗΝ:
ΕΚΔΟΤΙΚΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑΝ «Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ»
ΛΥΚΟΥΡΓΟΥ ΑΡ. 8 - ΑΘΗΝΑΙ - ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ 55-55

Αἰ εἰς τὸ «Ἀρχεῖον τῆς Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» δημοσιεύονται πραγματεῖαι καὶ ἄρθρα ἡμεδαπῶν καὶ ἄλλοδαπῶν συνεργατῶν εἶναι πρωτότυπα καὶ γράφονται εἰδικῶς διὰ τὸ περιοδικόν.

Χειρόγραφα πρὸς δημοσίευσιν καὶ βιβλία πρὸς ἀναγγελίαν ἀποστέλλονται εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Συντάξεως τοῦ Ἀρχείου, ὁδὸς Βησσαρίωνος 8 ἢ εἰς τὴν Ἑταιρείαν «Π. Δ. Σακελλάριος» Λυκούργου 8.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Βυσ. Ἀντωνιάδου. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν.

Ἴω. Ν. Θεοδωρακοπούλου. Ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας στὴν συστηματικὴ φιλοσοφία.

August Faust. Ἡ φιλοσοφία τῆς παιδαγωγικῆς ἐν τῇ γερμανικῇ ἰδεοκρατίᾳ.

Θεμ. Δ. Τσάτσου. Φιλοσοφικῶν ἐλέγχων ἔλεγχοι.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ

Υ Π Ο

ΒΑΣΙΛ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ (δ. φ.)

Καθηγητοῦ Φιλοσοφίας καὶ Θεολογίας

Προδιόκησις

§ 1. Ἐννοία τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Φιλοσοφίαν καὶ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν, τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ Σύστημα τῆς φιλοσοφίας.

Καθ' ὁμοιότητα πάσης εἰσαγωγῆς εἰς μάθημά τι ἢ εἰς ἐπιστήμην τινὰ οἴανδήποτε νοεῖται καὶ ὑπὸ Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν εἶδος τι προλεγομένων ἐκτενῶν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, ἴδιον προπαιδευτικὸν μάθημα, μάθημα περιλαμβάνον πάσας ἐκεῖνας τὰς προκαταρτικὰς γνώσεις, αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς τὸ παρασκευάσαι καὶ λειάναι τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ τέμενος τῆς φιλοσοφίας χάριν τῶν προσιόντων αὐτῇ, εἰς τὸ ἐξοικειῶσαι μὲν πρὸς τὸ φιλοσοφικῶς διανοεῖσθαι καὶ φιλοσοφικῶς ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ἐπιλαμβάνεσθαι πάσης μαθήσεως καὶ ἐρεῦνης τοὺς εἰς τὸ φιλοσοφεῖν ῥέποντας καὶ εἰς μελέτας φιλοσοφικὰς προαλειφομένους, μυῆσαι δὲ αὐτοὺς εἰς τὴν οἰκείαν φύσιν καὶ τὸ εἰδικὸν ἔργον τῆς φιλοσοφίας, καὶ δὴ εἴτε ὡς πρὸς τὴν ὕλην, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, τουτέστιν ὡς πρὸς τὸ ποιὸν καὶ τὸ ποσὸν τῶν τε καθόλου προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης καὶ τῶν περὶ τὴν λύσιν αὐτῶν διατριβόντων ἰδιαιτέρων φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἢ ἐπιστημῶν, εἴτε ὡς πρὸς τὸ εἶδος, ὡς πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα τῆς ἐξετάσεως τῶν διαφόρων ζητημάτων αὐτῆς, εἴτε τέλος ὡς πρὸς τὰ καταντήματα αὐτῆς, ὡς πρὸς τὴν εὐλυγισεῖαν μὲν καὶ εὐλογοφάνειαν τῶν κεφαλαιωδῶν τάσεων, βασιμότητα δὲ καὶ ἀσφάλειαν τῶν πορισμάτων ἐκάστου φιλοσοφικοῦ συστήματος καὶ μαθήματος.

Ἡ οὕτω νοουμένη εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐφάπτεται μὲν πολλαχῶς καὶ ἄλλων μαθημάτων τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης, καὶ δὴ τῆς ἐγκυκλοπαιδείας, τῆς ἱστορίας καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ συστήματος αὐτῆς, πλὴν καὶ διαστέλλεται αὐτῶν, καθόσον ἡ εἰσαγωγή οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖ ἢ νὰ ὑποβοηθήσῃ εἰς τὴν κατανόησιν ἢ καὶ νὰ προετοιμάσῃ εἰς τὴν ὑποτύπωσιν καὶ ἀνέγερσιν τοῦ συστήματος τῆς φιλοσοφίας, ἐν ᾧ τὸ μὲν σύστημα εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀπαρτισθὲν σῶμα ἢ ἀνεγερθὲν οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας, εἴτε ἐν τῇ ὁλότητι, εἴτε ἐν τοῖς κυριωτάτοις μέρεσι καὶ μέλεσιν αὐτῆς, ἡ δὲ ἐγκυκλοπαιδεία τῆς φιλοσοφίας ἐπέχει θέσιν μικρογραφίας τινὸς τοῦ συστήματος αὐτῆς, καὶ τέλος ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἀνασκόπησις καὶ ἀναγραφὴ τῶν ἔκπαλαι γενομένων ἀποπειρῶν πρὸς κατεργασίαν τοῦ ὑλικοῦ καὶ πρὸς διαμόρφωσιν ὠρισμένων φιλοσοφικῶν διδαγμάτων εἴτε περὶ τινῶν εἴτε περὶ πάντων τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης.

§ 2. *Εἶδη εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ διαίρεσις αὐτῆς.*

Τοὺς οὐσιώδεις καὶ διακριτικούς τούτους χαρακτῆρας δὲν ἀποβάλλει ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, εἰὰν καὶ ἄλλως ἐκληφθῇ καὶ συνταχθῇ, οὐχὶ δηλ. ὡς παρασκευὴ καὶ προπαίδευσις εἰς τὸ φιλοσοφεῖν ἐν γένει, ἀλλὰ μερικώτερον ὡς μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκτενῆς πρόλογος ἢ προεἰσαγωγή εἰς τὸ φιλοσοφεῖν καθ' ὠρισμένην τινὰ ἀντίληψιν τῶν φιλοσοφικῶν ζητημάτων, καθ' ὠρισμένον σύστημα, εἴτε ὅτε τὸ σύστημα ἔχει ἤδη πρότερον ἀναφανῆ καὶ ὀπωσδήποτε ἐγκριθῆ καὶ ἐπικρατήσῃ, εἴτε ὅτε τὸ πρῶτον νῦν λαμβάνει ἀρχὴν καὶ σύστασιν καὶ προβάλλεται εἰς ἔγκρισιν καὶ ἀποδοχὴν.

Ἐν ἀμφοτέραις ταύταις ταῖς περιπτώσεσιν εὐνόητον ὅτι εἰσχωρεῖ διαφορὰ καὶ περὶ τὴν οἰκονομίαν, καὶ περὶ τὴν εἰς διάφορα κεφάλαια καὶ διάφορα μέρη διαίρεσιν τῆς εἰσαγωγῆς, ἐπειδὴ διαφορὰ ἀντιλήψεων περὶ τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ τῶν λυτέων φιλοσοφικῶν προβλημάτων δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ κατὰ τὴν ἐπὶ τὸ γενικώτερον ἐκδοχὴν τοῦ ἔργου τῆς εἰσαγωγῆς, ὑπάρχουσα δὲ νὰ ἐπιδράσῃ καὶ εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην διάταξιν τῶν κατ' αὐτήν. Ἀπλουστέρα καὶ τοῖς ὡς ἄνω προταχθεῖσι περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ ἔργου τῆς εἰσαγωγῆς μᾶλλον σύμφωνος φαίνεται ἡμῖν ἡ ἐξῆς διαί-

ρεσις αὐτῆς. Πρῶτον δηλ. θὰ ἐξετασθῆ ὅτι καὶ οἴκοθεν προβάλλεται ὡς πρῶτον, τὶ μὲν νοεῖται ὑπὸ τὸ φιλοσοφεῖν κατὰ τε τὸ σημαίνον τὸ ὄνομα ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ χρήσει καὶ στενωτέρᾳ αὐτοῦ ἐκδοχῇ, πῶς δὲ καὶ ἐκ τίνων ἀφορμῶν λαμβάνει ἀρχὴν καὶ σύστασιν τὸ εἰδικῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο νοούμενον ὡς τε ῥοπή καὶ κλίσις καὶ ὡς ἰδιαιτέρα τοῦ πνεύματος διάθεσις καὶ εὐφυΐα εἰς τὸ φιλοσοφικῶς διανοεῖσθαι καὶ φιλοσοφικῶς ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ἐπιλαμβάνεσθαι πάσης ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης. Θὰ ἐξετασθῆ ἔπειτα τίνα ἔχει προβλήματα καὶ μέρη ἡ φιλοσοφία καὶ τίς ὁ κύκλος καὶ διάκοσμος τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἢ ἐπιστημῶν. Τελευταῖον δὲ θὰ ἀναγραφῶσιν αἱ κυριώταται τῶν καθόλου τε καὶ ἐν ταῖς ἐπιμέρους φιλοσοφικαῖς ἐπιστήμαις ἔκπαλαι φερομένων ἢ κρατουσῶν τάσεων καὶ θεωριῶν, θὰ ἀνακριθῆ δὲ ἡ οἰαδήποτε ἀξία αὐτῶν καὶ χρησιμότης. Οὕτω δὲ ἔχει νὰ διατρίψῃ ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν περὶ τρία τινὰ

Α' περὶ τὸ βάθος ἢ τὴν ἐννοιαν τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς καὶ τοὺς ὅρους τῆς γενέσεως αὐτῆς.

Β' περὶ τὸ πλάτος ἢ τὰ προβλήματα καὶ μαθήματα αὐτῆς.

Γ' περὶ τὴν διευκρίνησιν τῶν κυριωτάτων ἐν τῷ φιλοσοφεῖν καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης φερομένων ἔκπαλαι τάσεων καὶ θεωριῶν καθ' ἑαυτές τε καὶ καθ' ἣν ἔχουσιν ἔστω καὶ σχετικὴν τίνα ἀξίαν καὶ χρησιμότητα εἰς διαφώτισίν τινά περὶ τῶν μυστηρίων τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ βίου.

§ 3. *Ἱστορία καὶ βιβλιογραφία τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν.*

Καίτοι ὡς ἰδιαίτερον καὶ ὁπωσδήποτε μεθοδικῶς διηρθρωμένον μάθημα ἀνήκει εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅμως ὑπὸ στοιχειώδη τινὰ μορφήν, ὡς τις ἀπόπειρα ἐξοικειώσεως πρὸς τὸ ἔργον καὶ πληροφορίας περὶ τῆς ἀξίας καὶ χρησιμότητος τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀρκούντως ἀρχαία καὶ κατὰ τοῦτο οὐ μόνον μέρη καὶ κεφάλαια ὅλα πλατωνικῶν διαλόγων (λ. χ. Φαίδρου, Συμποσίου) δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὁπωσδήποτε ἀναπληροῦντα τὴν εἰρημένην ἀνάγκην, ἀλλὰ μνημονεύονται ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ εἰδικαί τινες πραγματεῖαι ἐν εἴδει λόγων προτρεπτικῶν εἰς τὴν σπουδὴν καὶ μελέτην τῆς φιλοσοφίας. Ἦσαν τοιοῦτοι

ὁ ἀπολεσθεὶς Προτρεπτικὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁμοίως ἀπολεσθεὶς καὶ ὁμοίας φύσεως Προτρεπτικὸς τοῦ Κικέρωνος, ὁ ἐπιγραφόμενος Ὀρτήσιος (*Hortensius*) καὶ οἱ περισωθέντες Λόγοι προτρεπτικοὶ τοῦ Ἰαμβλίχου ¹⁾.

Στοιχειώδεις εἶναι καὶ αἱ ἀπὸ τῶν Μέσων χρόνων γνωσταί, οἷαι Μιχαὴλ Ψελλοῦ (11ος αἰὼν) Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν

Ῥοβέρτου *Kildwardby* (ἀρχιεπισκόπου Καντουαρίας ἀπὸ τοῦ 13 αἰῶνος) *De ortu et divisione philosophiae*—καὶ ἔτι πρότερον τοῦ ἐκ τοῦ ἀράβων φιλοσόφων Ἀλφαράβη (ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος λήγοντος) *De scientiis*, ἐν ἐπεξεργασίᾳ τοῦ Ἰσπανοῦ Δομενίκου Γρανδιοκλίνου (ἀπὸ τοῦ 12 αἰῶνος) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *De divisione philosophiae*. Εἰς ταῦτα δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλα ὡς Οὐγῶνος τοῦ ἐξ Ἀγίου Βίκτωρος († 1148) *Eruditionis didascalicae* ἢ *Didascalion libri VIII*. Μιχαὴλ τοῦ Σκώτου († 1234) ἐν ἀποσπάσμασι περισωθείσα ἐν τῷ Βιγκεντίου τοῦ Βελλοβακηνοῦ († 1264) *Speculum doctrinale, historische, morale*.

Καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὰ πρῶτα δοκίμια ἦσαν μᾶλλον ἢ ἤττον στοιχειώδη καθ' ὕλην τε καὶ κατ' εἶδος. Ἐκ τούτων εἶναι καὶ ἡ τοῦ ἡμέτερου Ἰωάννου Καντονῆ († 1761) Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὡς καὶ ἡ Ἐυγενίου τοῦ Βουλγάρεως Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν Γραβιζάνδου (1805). Ὅπως δὴποτε εὐπρόσωποι εἶναι ἡ τοῦ *J. J. Walseh* καὶ ἡ τοῦ *Heidenreich* (*Encyclopaedische Einleitung in das Studium der Philosophie*, 1793), ὡς καὶ ἡ μικρὸν πρότερον (1789) ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Brieglieb *Εἰσαγωγή εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας*.

Πλείονες καὶ τελειότεραι εἶναι αἱ ἐκδοθεῖσαι ἀπὸ τῆς 19ης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἔξῃς, καὶ δὴ ἡ τοῦ *Herbart* (τὸ πρῶτον τὸ 1813), ἡ τοῦ *Erhardt* (1824), ἡ τοῦ *Sundissen* (1827) ἡ τοῦ *Reichlin-Meldegg* (1870), ἡ τοῦ *Strumpell* (1886), ἡ τοῦ *H. Struve* (ῥωσιστὶ 1890), ἡ τοῦ *Eisler*, ἡ τοῦ *Paulsen*, ἡ τοῦ *Wundt*, ἡ τοῦ *Cornelius*, ἡ τοῦ *Külpe*, ἡ τοῦ *Jerusalem*, ἡ τοῦ *Natorp*, ἡ

¹⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως Ἐγχειρίδιον ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας Τόμ. Α' § 80,2. 125. 145.

τοῦ Windelband, ἢ τοῦ Endres, ἐκ δὲ τῶν προσφάτων ἢ τοῦ Aloys Müller, καὶ ἢ τοῦ James H. Ryans (of the faculty of philosophy in the catholic University of New York), An Introduction to philosophy.

ΚΕΦΑΛΙΟΝ Α΄

Τὸ βάθος ἢ ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας, καὶ οἱ ὄροι τῆς γενέσεως αὐτῆς.

§ 4. Ἡ ἀρχικὴ καὶ κατὰ ἔτυμον ἐκδοχὴ τῆς φιλοσοφίας.

Τὸ ὄνομα φιλοσοφία (φιλόσοφος, φιλοσοφεῖν), τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀνάγον μέχρι τῆς 5' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, εἰς αὐτόν, ὡς λέγεται, τὸν Πυθαγόραν, κατὰ μικρὸν δὲ ἀποβὰν παγκοίνου καὶ παγκοσμίου χρήσεως, ἔσχε μὲν ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς εὐφημον τὴν χρῆσιν πρὸς δήλωσιν σεμνοῦ τινος καὶ λόγου ἀξίου, πλήν δὲν εἶχε καὶ πάντοτε μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἀλλὰ κατὰ καιροῦς, κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν ἐξελήφθη καὶ διαφόρως, καὶ δὴ τὸ μὲν πρῶτον ἐν εὐρυτέρᾳ, ἐφεξῆς δὲ ἐν στενωτέρᾳ καὶ στενωτάτῃ σημασίᾳ, ἀκολουθοῦν τῇ τύχῃ καὶ τῇ ἐκδοχῇ αὐτοῦ τούτου τοῦ δευτέρου στοιχείου τοῦ ἔτύμου αὐτοῦ, τοῦ σοφοῦ ἢ τῆς σοφίας, ὡς τις ἔρως, ὡς τις σπουδὴ καὶ μελέτη τῆς σοφίας. Καὶ τὸ ὄνομα δηλ. τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη κατὰ καιροῦς καὶ ἐν εὐρυτέρᾳ καὶ ἐν στενωτέρᾳ, καὶ ἐν κοινοτέρᾳ καὶ ἐν ἀδικωτέρᾳ, καὶ ἐν πρακτικωτέρᾳ καὶ ἐν θεωρητικωτέρᾳ σημασίᾳ. Κατὰ τὴν εὐρυτέραν αὐτοῦ χρῆσιν ἐσήμαινε τὸ ὄνομα σοφὸς τὸν εἰδότα, τὸν εἰδήμονα, τὸν ἔμπειρον καὶ δεξιὸν περὶ τι, εἴτε περὶ τέχνην τινὰ εἴτε περὶ τὰ τοῦ βίου, ἰδίου τε καὶ κοινοῦ, ἐν ᾧ κατὰ τὴν στενωτέραν αὐτοῦ ἐκδοχὴν ἐδήλου πάντα διανοητικῶς ἀνεπτυγμένον, πάντα πνευματικῶς μεμορφωμένον, τὸν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ μαθήσει, ἐπὶ γνώσεσι καὶ ἐπιστημοσύνῃ διακρινόμενον τῶν ἄλλων καὶ ὅπωςδήποτε διακρίνοντα. Μετὰ τῆς τελευταίας ταύτης συνέχεται προφανῶς καὶ ἡ πρὸς τὸ φιλομαθῆς καὶ φιλομάθεια συνωνυμικὴ χρῆσις τοῦ φιλόσοφος καὶ φιλοσοφία, καθ' ἣν ἐκδοχὴν κάλλιστα δύναται

νά χαρακτηρισθῆ ὡς φιλόσοφος πᾶς ἄνθρωπος, ὡς ἐκ φύσεως μάλλον ἢ ἦττον φιλομαθής, ὡς «φύσει τοῦ εἰδέναι ὀρεγόμενος» καθὰ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Μετὰ τὰ φυσικὰ Α', 1).¹⁾

§ 5. Τὸ φύσει φιλομαθὲς καὶ τὸ βιοτικὸν ἐνδιαφέρον.

Καὶ οὕτως ὅμως, ὡς ἀπλῆ φυσικὴ φιλομάθεια ἐκλαμβανομένη, δὲν συμπίπτει μὲν ἢ φιλοσοφία πρὸς ὅ,τι εἰδικῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπεκράτησε νᾶ κοῖται, πλὴν ἀποτελεῖ, καὶ ὑπὸ τὴν στοιχειωδεστάτην αὐτῆς μορφήν, τὴν τῆς ἀπλῆς περιεργίας, τὴν πρώτην ἀφειτηρίαν πρὸς τὴν οὕτω νοουμένην φιλοσοφίαν, πρὸς τὸ εἰδικῶς φιλοσοφεῖν, ὑποκινουμένη καὶ ὑποστηριζομένη ὑφ' ὧν ἔχομεν ἄλλων ὁρμῶν, ἐπίσης φυσικῶν ὁρμῶν, προκαλουσῶν τὸ ἐνδιαφέρων ἡμῶν, καὶ ἐκ τῶν πρώτων τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν τὸ βιοτικόν. Τὸ φύσει δηλ. τοῦ εἰδέναι ὀρέγεσθαι εἶναι μὲν τις ὁρμὴ ἐκ τῶν ἀνωτέρων καὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἰδιαζουσῶν, πλὴν δὲν ὑφίσταται ὅλως κεχωρισμένη ἀφ' ὧν ἔχομεν ἄλλων ὁρμῶν φυσικῶν, οὐδὲ ἐνεργεῖ πάντῃ ἀσχέτως πρὸς αὐτάς, ἀλλὰ διατελεῖ ἐν συναφείᾳ πρὸς αὐτάς, καὶ πρώτιστα πρὸς τὴν θεμελιωδεστάτην ἐξ αὐτῶν, τὴν τῆς αὐτοσυντηρησίας, καὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ συναφείᾳ ἐκδηλοῦται κατὰ πρῶτον καὶ ἐνεργεῖ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν ταύτης τε καὶ πάντων τῶν πρὸς τὸ εἶναι ἡμῶν ἀναγκαιούντων βιοτικῶν ὄρων. Ἡ ὁρμὴ τῆς αὐτοσυντηρησίας, ἐκ τῶν κοινῶν πάσῃ τῇ ἐμψύχῳ κτίσει, εἴαν μὴ καὶ πᾶσι τοῖς ἐνοργάνοις, δὲν εἶναι μὲν προφανῆς πάντοτε καὶ αἰσθητὴ ἀνὰ πᾶσαν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν, ὑπάρχει ὅμως καὶ ἐνεργεῖ πάντοτε ὑποσυνειδήτως, ἀναφαίνεται δὲ ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύϊ αὐτῆς ἐν ὄρα κινδύνου, οἴσοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι οὗτος καὶ ὄθενδήποτε καὶ ἂν προέρχεται, εἴτε ἐξ ἐλλείψεως τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαιούντων, εἴτε ἐξ ἐπηρειῶν τῆς ἀψύχου φύσεως εἴτε ἐξ ἐπιβουλῶν ἄλλων ἐμψύχων ὄντων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ὁμοειδῶν καὶ ὁμοφύλων, ὑπὸ τῆς αὐτῆς ὁρμῆς τῆς αὐτοσυντηρησίας ἢ καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐμφύτων ὁρμῶν ἐλαυνομένων. Οὕτως ὑφίσταται τις διηνεκῆς ἀγὼν περὶ ὑπάρξεως, καὶ ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τοῦ βίου ὑποκύπτει ὡς εἰκὸς ὀπωσδήποτε ὁ ἀσθενέστερος.

Τοῦ γενικοῦ κανόνος ἥκιστα ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν ὁ ἄνθρωπος.

¹⁾ Πλείονα περὶ τούτων ἐπιθι τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω § 1.

σωματικῶς δὲ μὴ ἔχων τὰ πρωτεῖα τῆς ῥώμης θὰ ὑπέκυπτε πλειστάκις ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι, ἐὰν τὸ ἀπὸ τῆς σωματικῆς ῥώμης ἔλλειπον δὲν ἀνεπλήρου παρ' αὐτῷ ἢ νοημοσύνη, ὅχι διότι αὕτη ἀποκλειστικῶς αὐτῷ μόνῳ ἰδιάζει, οὐδὲ διότι ἐπέχει παρ' αὐτῷ τὴν θέσιν τοῦ μόνου τοῖς ἄλλοις ἐμψύχοις ἰδιάζοντος ὀρμεμφύτου, ἀλλὰ διότι καὶ ὀρμεμφύτου μετέχουσα ἔχει τοῦτο τὸ διάφορον, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη νοημοσύνη εἶναι δεκτικὴ τῆς ἐπὶ πλεῖον ἀναπτύξεως καὶ τελειοποιήσεως, ὡς τοιαύτη δὲ καθιστᾷ αὐτὸν ἱκανὸν εἰς τὸ ἀναζητεῖν καὶ ἐπινοεῖν ἄλλοτε ἄλλα ὄπλα καὶ μέσα πρὸς τε εὐμαρεστέραν πληρωσίνων ἔχει ἀναγκῶν καὶ πρὸς κρεῖττονα διεξαγωγὴν τοῦ περὶ ὑπάρξεως καὶ εὐμαροῦς ὑπάρξεως ἀγῶνος, ἐν ᾧ τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἀγωνίζονται τὰ ἄλλα ζῶα ἀπὸ ἀμνημονεύτου χρόνου κατὰ τὸν ἀπ' ἀρχῆς ἐκάστῳ γένει καὶ εἶδει ἰδιάζοντα ὁμοιόμορφον τρόπον. Ἡ ἔστιν ὅτε καὶ παρὰ τισιν ἐξ αὐτῶν παρατηρουμένη δεκτικότης ἐπὶ τὸ κρεῖττον τελεῖται ὑπὸ ξένην χειραγωγίαν καὶ ὀφείλεται εἰς ἔθισμὸν τὸν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Φύσει δεκτικοὶ τῆς οἴκοθεν ἐπιδόσεως καὶ τελειοποιήσεως ἔχοντες δὲ νὰ ἀγωνισθῶσι τὸν αὐτὸν περὶ ὑπάρξεως καὶ εὐμαροῦς ὑπάρξεως ἀγῶνα κατὰ τῶν παντοίων κωλυμάτων καὶ κινδύνων, περιήλθον οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρατηρῶσι καὶ νὰ περιεργάζωνται τὰ περὶ αὐτοὺς ὑπάρχοντα καὶ συμβαίνοντα, ἐκ περιεργίας μὲν πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς συμφύτου αὐτοῖς φιλομαθείας, οὐχ ἦττον ὅμως καὶ ἐξ ἄλλου ἑλατηρίου, καὶ χάριν ὠφελείας, ἵνα ἀποφεύγωσι μὲν τὰς ἐνδεχομένας ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος ζημίας, πορίζωνται δὲ καὶ τὰ συντελοῦντα πρὸς τὰς ἰδίας χρείας καὶ πρὸς εὐμαρεστέραν ἱκανοποίησιν αὐτῶν ¹⁾).

§ 6. Αἱ ἐμπειριογνώσεις καὶ ἡ χρησιμότης αὐτῶν εἰς τὸ φιλοσοφεῖν.

Αἱ ὡς ἄνω ὑπὸ τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν καὶ τοῦ βιοτικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς συμφύτου φιλομαθείας ἢ περιεργίας ὑπαγορευόμεναι παρατηρήσεις πορίζουσι τὰ πρῶτα οὕτως εἰπεῖν ἀποθέματα, τὰς πρώτας ἐκεῖνας πρακτικὰς γνώσεις, αἵτινες διὰ τῆς

¹⁾ Ἐπιθεὶ αὐτόθι § 1.

μνήμης φυλαττόμεναι συνιστώσι καὶ τὰς πρώτας ἐμπειρίας καὶ ἐμπειριογνωσίας τῶν ἀνθρώπων. Αὗται, ὀλίγαι ὡς εἶκος καὶ ἑλλιπεῖς ἐν τῇ ἀρχῇ, πολλαπλασιάζονται κατὰ μικρὸν καὶ συμπληροῦνται καθεξῆς κατὰ τὰς διαδοχὰς τῶν γενεῶν, καθόσον δηλ. ἐκάστη γενεά, παραλαμβάνουσα παρὰ τῆς προλαβούσης κεφάλαιον τι γνώσεων καὶ ἐμπειριῶν, δύναται εὐκολώτερον νὰ κερδαίνῃ ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαίου καὶ νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὰς ἐπερχομένας τὸ παραληφθὲν κεφάλαιον μετὰ τόκου καὶ ἐπιτοκίου. Καθόσον ὅμως αἱ τοιαῦται γνώσεις ἀφορμὴν καὶ ἐλατήριον κύριον ἔχουσι τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας, εὐνόητον ὅτι ἢ αὐξήσεις αὐτῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι πάντοτε οὔτε σταθερὰ καὶ ὁμαλή, οὔτε βεβαία καὶ ἀσφαλής, ἀλλ' ἐπέρχονται πολλάκις καὶ χρόνοι, καθ' οὓς καὶ αὐτὸ ἤδη τὸ ἤδη κεκτημένον κεφάλαιον κινδυνεύει ἐκ παντοίων περιστάσεων δυσμενῶν νὰ ἐλαττωθῇ, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀποβῇ νεκρὸν, ὅταν μάλιστα καὶ αἱ τοῦ βίου ἀνάγκαι μένωσι ἀναύξητοι ἢ καὶ περιστέλλονται, καὶ ἐπέρχηται τις ἰσορροπία μεταξὺ τῶν τοῦ βίου ἀναγκῶν καὶ τοῦ ποσοῦ τῶν ἀποτεταμιευμένων γνώσεων, μέχρις οὔ εὐνοϊκώτεραι περιστάσεις παρουσιάσωσι νέας ἀφορμὰς παρατηρήσεων καὶ νέα ἐλατήρια ἐξετάσεως καὶ ἐρεῦνης, καὶ οἱ ἄνθρωποι πλὴν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀπλῶς ζῆν, τοῦ ὅσον ἀποζῆν, ἢ καὶ τοῦ ὁπωσδήποτε ἀνεκτῶς καὶ εὐμαρῶς ζῆν, εὐκαιρήσωσι νὰ ἀφορῶσι καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ὡς ἔνεστιν εὖ, τοῦ εὐμαρέστερον καὶ εὐμαρέστατα ζῆν.

Καὶ οὕτως ὅμως, καὶ παρὰ πᾶσαν τὴν σπουδαιότητα, ἣν τὸ βιοτικὸν ἐνδιαφέρει καὶ αἱ ἀνάγκαι τοῦ ζῆν καὶ τοῦ εὖ ζῆν ἔχουσιν εἰς τὸ παρατηρεῖν καὶ περιεργάζεσθαι τὰ περὶ ἡμᾶς ὄντα καὶ συμβαίνοντα καὶ εἰς τὸ προσκτιᾶσθαι παντοίας γνώσεις καὶ ἐμπειρίας ἐπιέξασφαλίσαι τοῦ ζῆν καὶ τοῦ εὖ ζῆν, ὑπὸ μόνων τῶν ἐλατηρίων τούτων ἀγόμενοι δυσκόλως θὰ ἐξήρχοντο οἱ ἄνθρωποι τῶν ὀρίων τῆς ἀπλῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν βιωφελῶν γνώσεων, εἴαν μὴ εἶχον καὶ ἄλλα ἐλατήρια ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, ἐλατήρια ὑψηλότερον ἔχοντα χαρακτῆρα καὶ ἰδανικώτερον, τὰ ἐνδιαφέροντα τὰ πνευματικά, τοῦτο μὲν τὸ ἐνδιαφέρον τὸ θεωρητικόν, τὸ γινώσκειν χάριν τῆς γνώσεως, τοῦτο δὲ τὸ ἐνδιαφέρον τὸ ἠθικόν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τὸ θρησκευτικόν. Προηγεῖται βεβαίως τὸ βιοτικὸν ἐνδιαφέρον, ὀρθὸν δὲ εἶναι τὸ

παλαίφατον ἐκεῖνο πρῶτον τὸ ζῆν καὶ ἔπειτα τὸ φιλοσοφεῖν (primum vivere, deinde philosophari), καὶ κατὰ τοῦτο πολλὴν ἔχουσι ῥοπὴν καὶ εἰς τὴν φιλόσοφον ἔρευναν αἱ ἐμπειρίαὶ καὶ αἱ βιωφελεῖς γνώσεις, ὡς συντελοῦσαι εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ζῆν καὶ τοῦ εὖ ζῆν κατὰ τὸ ἐνὸν καὶ παρέχουσαι τὴν ἀπαιτουμένην ἀνεσιν εἰς τὸ ἀφορᾶν καὶ πρὸς ἄλλα ὑψηλότερα καὶ ἰδανικώτερα σπουδάσματα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἄνευ ὅμως τοιούτων πνευματικωτέρου χαρακτήρος ἐνδιαφερόντων θὰ ὑπῆρχον μὲν ἐμπειρίαὶ καὶ γνώσεις βιωφελεῖς, οὐχὶ ὅμως καὶ φιλοσοφία καὶ φιλοσοφεῖν ἐν τῇ εἰδικῇ τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκδοχῇ.

§ 7. Ἡ φιλοσοφία καὶ τὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα εἰδικώτερον ἢ ἄλλα καὶ τὰ ἐλατήρια τὰ πνευματικὰ ἐκφράζουσι μὲν τι ἀνώτερον, οὐχὶ ὅμως ἐπίσακτόν τι καὶ τεχνητόν. Εἶναι καὶ ταῦτα ὡς τόσαι ἀνάγκαι τῆς ἀνωτέρας, τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ καθ' ὁμοιότητα τῶν σωματικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν, ἅμα ἐκδηλούμεναι, χηρίζουσι ἀναλόγου τροφῆς πρὸς ἱκανοποίησιν, τὸ μὲν πρῶτον ὡς εἰκὸς στοιχειώδους, ἔπειτα δὲ ὄλονέν στερεωτέρας. Καὶ πρῶτον τὸ ἐνδιαφέρον τὸ θεωρητικόν, κατὰ τὰ πρῶτα ἤδη τῆς ζωῆς ἐμφανιζόμενον ὑπὸ τύπον περιεργίας καὶ φιλομαθίας, ἀρέσκειται ἐν ἀρχῇ εἰς τὴν ἀκρόασιν νέων διηγημάτων καὶ ἀφελῶν μύθων καὶ εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ ἐξέτασιν τῶν ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ ἐκάστου ὑπαρχόντων καὶ γινομένων, ἐπεκτεῖνον δὲ ἐφεξῆς τὸν κύκλον τῆς παρατηρήσεως καὶ ἐξετάσεως προχωρεῖ βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν ἐγγυτέρων πρὸς τὰ ἀπώτερα, ἀπὸ τῶν ἔξω πρὸς τὰ ἔσω, ἀπὸ τῶν μερικῶν πρὸς τὰ γενικά, ἀπὸ τῶν προφανῶν καὶ γνωρίμων πρὸς τὰ ἀφανῆ καὶ ἄγνωστα, ζητεῖ δὲ νὰ μάθῃ καὶ νὰ γνωρίσῃ ὅχι τὸ τοιοῦτον διὰ τὴν ὠφέλειαν καὶ χρησιμότητα τῆς γνώσεως εἰς τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ βίου ἢ χάριν τοῦ εὖ καὶ εὐμαρῶς ζῆν, ὅσον χάριν τῆς γνώσεως αὐτῆς, πρὸς κορεσμόν οὕτως εἰπεῖν τῆς πνευματικῆς πείνης.

Καὶ τὸ ἠθικὸν ἐνδιαφέρον, στοιχειωδῶς μόνον παρατηρούμενον καὶ παρ' ἄλλοις τισὶν ἐκ τῶν ἐμπύχων, ἰδιάζει τῷ ἀνθρώπῳ ὑπ' ἀμφοτέρας αὐτοῦ τὰς ὄψεις, τὴν τε στενὴν καὶ ἰδιωτικὴν, καὶ τὴν εὐρυτέραν καὶ κοινωνικὴν, ἰδιάζει δὲ ὅχι ὡς τι ἐθιστὸν ἀπλῶς καὶ

ἐπέισακτον, ἀλλ' ὡς ἀπορρέον καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας καὶ πνευματικωτέρας αὐτοῦ φύσεως. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ἐκδηλοῦται ὡς εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια, ὡς χαρὰ ἢ λύπη ἐπὶ τοῖς καλῶς ἢ κακῶς παρ' ἡμῖν ἢ παρὰ τῶν ἄλλων σπουδαζομένοις καὶ διαπραττομένοις κατὰ ἢ παρὰ τὰ καθιερωμένα ἠθῆ καὶ νόμιμα, καὶ τὸ πρῶτον ἀρκούμενον εἰς τὴν γνῶσιν καὶ διάγνωσιν τῶν καλῶν διαθέσεων, τῶν καλῶν βουλήσεων καὶ πράξεων ἀπὸ τῶν ἐναντίων, προβαίνει κατὰ μικρὸν καὶ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν διεπόντων αὐτὰς γενικωτέρων νόμων καὶ κανόνων, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἔλεγχον, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀνάκρισιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν λόγων καὶ ἐπιχειρημάτων, τῶν οἴκοθεν ἢ ἐτέρωθεν προβαλλομένων ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς ὀρθότητος καὶ τοῦ ἔγκυρου τῶν ὅπωςδῆποτε παραδεδεγμένων καὶ κρατούντων νόμων καὶ κανόνων τῆς ἠθικῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, τῆς ἠθικότητος ἢ ἀνηθικότητος τῶν ἀνθρωπίνων προθέσεων καὶ ἐνεργειῶν τῶν τε κατ' ἰδίαν καὶ κατὰ ἄτομον καὶ τῶν καθ' ὁμάδας καὶ κατὰ κοινωνίας.

Καὶ τὸ θρησκευτικὸν δὲ ἐνδιαφέρον, ἐκ τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων τῶ ἀνθρώπῳ μόνῳ ἰδιάζον, καὶ ὑπὸ μορφὴν ἰδίου τινὸς καὶ δυσπεριγράπτου συναισθήματος ἐκφαῖνον μίαν τῶν πρώτων ἰδιοτήτων τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ζωῆς, δὲν ἐπαναπαύεται εἰς μόνον τὸ ἀκαθόριστον συναίσθημα ἢ εἰς γενικὰς τινὰς καὶ ἀορίστους ἐννοίας περὶ τοῦ θείου καὶ τῶν ὑπεργείων, ἀλλ' ἐνεργεῖ καὶ ὡς ἐλατήριον ζητήσεως καὶ ἐξετάσεως, διεγείρον παρ' ἑκάστῳ μᾶλλον ἢ ἦτιον ἰσχυρῶς πόθον τινὰ εἰς τὸ μανθάνειν καὶ γινώσκειν τι ἀκριβέστερον περὶ τοῦ κόσμου ἐκείνου, ἐξ οὗ πιστεύει ὅπωςδῆποτε ἐξαρτώμενα καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν, καὶ τὰ ἀνθρώπινα, περὶ αὐτοῦ τοῦ θείου καὶ περὶ τῆς πρὸς αὐτὸ σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου, τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ τὸν κόσμον ἐκείνον ὑπολαμβάνει ὡς ἔχοντα οὐ μικρὰν ὄψιν ἐπὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ τίχης, παρούσης τε καὶ μελλούσης.

Τούτου δὲ ἕνεκα τὸ θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ θεωρητικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὑπῆρξεν ἔκπαιλαι μήτηρ καὶ τροφὸς ἀμέσως μὲν τοῦ θεολογεῖν, ἐμμέσως δὲ τοῦ φιλοσοφεῖν ἐν τῇ στενῇ τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκδοχῇ, ὡς τοιοῦτον ἐλατήριον ζητήσεως καὶ μελέτης, ὅπερ ἀνυποῦν τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῶν ἐπιγείων εἰς τὰ ἐπουράνια, ἀπὸ τῶν μεταβαλλομένων καὶ φθι-

ρομένων εἰς μόνιμα καὶ διαρκῆ, ἀπὸ τῶν ἀσθενεστέρων καὶ ἀτελῶν εἰς ἰσχυρότερα καὶ τελειότερα, μετὰ ἢ ἄνευ τῆς ἀπὸ ἰδίας θείας ἀποκαλύψεως ῥοπῆς καὶ βοήθειας συνετέλεσε κατὰ μικρὸν εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων ἐκείνων δοξασιῶν καὶ πεποιθήσεων περὶ τοῦ θεοῦ καὶ περὶ τῆς πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον σχέσεως αὐτοῦ, αἰτινες, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταδιδόμεναι καὶ ἐν τῇ ποικιλίᾳ καὶ ταῖς παραλλαγαῖς αὐτῶν, ἱκανοποιοῦν ἐπὶ αἰῶνας ὄλους καὶ ἔτι ἱκανοποιοῦσιν οὐ μόνον τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀνάγκας τῶν λαῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ θεωρητικὸν αὐτῶν ἐνδιαφέρον περὶ τῆς ἀρχῆς, τῆς πορείας καὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὄντων καὶ γινομένων ¹⁾).

§ 8. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἀπορία καὶ σκέψις.

Ἄλλ' ἢ ἱκανοποίησις τῶν πνευματικῶν ἡμῶν ἀναγκῶν δὲν εἶναι οὔτε παρὰ πᾶσιν οὔτε παρὰ τοῖς αὐτοῖς πάντοτε ἡ αὐτή, ἀλλὰ κατὰ τὸ συμβαῖνον ἐν τῇ σωματικῇ πείνῃ καὶ ἐν τῇ ὑλικῇ πενίᾳ δύναται ἄλλοτε καὶ παρ' ἄλλοις νὰ εἶναι ἄλλη, ἀναλόγως νῦν μὲν τῆς ἐντάσεως τῆς ἐμφύτου φιλομαθείας, νῦν δὲ τῆς ὑπαρχούσης ἐλλείψεως ἢ στερήσεως, ἄλλοτε τῆς ἐκάστου πνευματικῆς καταστάσεως ἢ τοῦ βαθμοῦ τῆς ὀριμότητος αὐτοῦ, καὶ ἄλλοτε τῆς ποιότητος τῶν διατιθεμένων μέσων πρὸς πλήρωσιν τῆς ὑφισταμένης πνευματικῆς ἀνάγκης. Ὅπως δηλ. ὄρεξις καὶ ἐπιθυμία πράγματός τινος τότε μόνον καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὑφίσταται, ὅτε καὶ ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἔλλειψις καὶ στέρησις τοῦ ἐφετοῦ, οὕτω καὶ ἡ ἐμφυτος φιλομάθεια, ὡς ὄρεξις καὶ ἐπιθυμία τοῦ εἰδέναι, ὑποτίθησι στέρησιν τινὰ καὶ ἀνάγκην, ἔστω καὶ μετρίαν καὶ μερικήν, ὑφίσταται δὲ ἐπὶ τοσοῦτον μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν αἴρεται ἢ στέρησις καὶ μένει ἀπλήρωτος ἢ ἀνάγκη, ἐφ' ὅσον δηλ. ὑπάρχει ἄγνοια, καὶ οὐ μόνον ἀντικειμενικῶς, ὡς ἄγνοια πραγματικῆ, ὀλικῆ ἢ μερική, ἀλλὰ καὶ ὑποκειμενικῶς, ὡς συναίσθησις τῆς ὑπαρχούσης ἀγνοίας ²⁾). Ταύτης ἔκφρασις καὶ ἐκδήλωσις εἶναι

¹⁾ Ἐπιθι αὐτόθι § 3.

²⁾ Εὐνόητον ὅτι ἡ συναίσθησις αὕτη ὁμοίως ἐλλεῖπει καὶ ὅταν ἀγνοῶν τις πράγματι ἀντικειμενικῶς, νομίζῃ ὑποκειμενικῶς ὅτι γνωρίζει. Κατὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῆς γνώσεως τῆς κατὰ ἀλήθειαν καὶ τῆς γνώσεως τῆς κατὰ δόκησιν ἢ οἴησιν. Ἐν ὅσῳ νομίζει τις ὅτι γινώσκει, καὶ γι-

ὅτι ἡμεῖς μὲν κοινῶς ὀνομάζομεν ἀπορίαν, ὁ δὲ Πλάτων ἐχαρακτήριζεν ὡς θαυμασμὸν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἀγνοουμένου, ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ ὧν ἐγκλείει μυστηρίων ὁ πρῶτιστος οὗτος ὄρος καὶ ὁ ἀπαραίτητος μοχλὸς πρὸς πᾶσαν ἀπόπειραν ζητήσεως καὶ ἐξετάσεως τοῦ ἀγνοουμένου ἐπὶ διαφωτίσει περὶ αὐτοῦ.

Καθὼς δὲ ἡ ἔντασις τῆς στερήσεως καὶ τὸ μέτρον τῆς συναισθήσεως αὐτῆς, οὕτω καὶ ὁ βαθμὸς τῆς πνευματικῆς ὀριμότητος ἔχει ἀνάλογον ὄσπῃ ἐπὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ὑπαρχούσης πνευματικῆς ἀνάγκης, ἐπὶ τῆς ἀποπείρας πρὸς διαφώτισιν τοῦ ἀγνοουμένου, καὶ ἐν ᾧ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας καὶ ἐν ὑποδειεστέρα βαθμίδι τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως εἶναι εὐϊκανοποίητος, ἐν μείζονι βαθμῷ τῆς μορφώσεως ἀποβαίνει ἀπαιτητικώτερα, προβαίνει δὲ τοῦτο πολλάκις μέχρι τοιούτου, ὥστε δοξασίαι καὶ πεποιθήσεις, τέως ἱκανοποιητικαὶ καὶ καθ' ἑαυτὰς ὄχι ἄλογοι οὐδὲ ἀβάσιμοι, ἀποβάλλουσι πρὸς καιρὸν ἢ καὶ διαρκῶς τὴν πειστικὴν αὐτῶν δύναμιν καὶ ἐπιβολήν, καὶ τὸ πνεῦμα, περιηγόμενον εἰς ὅτι ὀνομάζομεν σκέψιν, εἰς ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὀρθότητος καὶ ἀσφαλείας τῶν πρὶν ὡς ἀληθῶν πιστευομένων, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νέας ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης καὶ τοῦτο ὄχι πλέον πρὸς ἀπλῆν μάθησιν, χάριν προσκλήσεως οἷωνδήποτε γνώσεων, ἀλλὰ πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεων βεβαίων καὶ ἀσφαλῶν, πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας αὐτῆς.

Μόνον ἡ τοιαύτη μετὰ προλαβοῦσάν τινα σκέψιν καὶ ἀμφιβολίαν ἐκδηλουμένη τάσις καὶ σπουδὴ πρὸς περαιτέρω περὶ τῶν ἀπορουμένων ζήτησιν, χάριν ἀληθοῦς περὶ αὐτῶν γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀποτελεῖ τὸ ἰδίως φιλοσοφεῖν, τὴν κατ' ἐξοχὴν οὕτω καλουμένην φιλοσοφίαν, ἐν τῇ στενωτάτῃ καὶ εἰδικῇ τοῦ ὀνόματος ἐκδοχῇ, οὔτε

νώσκει καλῶς, δὲν δύναται νὰ αἰσθάνηται ἐν ἑαυτῷ ἀνάγκην τινὰ μαθήσεως τοῦ ἐγνωσμένου· εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἐὰν πράγματι γινώσκει, καὶ ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ ἐπὶ ἐπὶ τούτου τὸ λέγειν «ὅ γὰρ τις οἶδε, τί καὶ βούλεται μαθεῖν;» ὡς λέγει καὶ ὁ Πλάτων «Θεῶν οὐδεὶς φιλοσοφεῖ, οὐδ' ἐπιθυμεῖ σοφὸς γενέσθαι· ἔστι γὰρ. Οὐδ' εἴ τις ἄλλος σοφός, οὐ φιλοσοφεῖ. Λυτὸ γὰρ τοῦτο ἔστι χαλεπὸν ἀμαθία, τὸ μὴ ὄντα καλὸν κάγαθὸν μηδὲ φρόνιμον, δοκεῖν αὐτῷ ἱκανόν. Οὐκ οὐκ ἐπιθυμεῖ ὁ μὴ οἰόμενος ἐνδεής εἶναι οὐδ' ἂν οἴηται μὴ ἐπιδεισθαι» (Συμπ. 103).